

La turistificació a València

Noruega i altres mirades literàries

Alexandre Bataller Català
i Julieta Torrents i Sunyol*

Universitat de València / Universitat de Barcelona
alexandre.bataller@uv.es / julieta.torrents@ub.edu

Resum: Aquest article presenta la transformació de València, una ciutat que s'ha convertit en un destí turístic de primer ordre, fet que n'ha alterat la configuració urbanística i la comunitat local. Partint del concepte de l'antiturisme, s'analitza com s'ha plasmat el procés de turistificació de la ciutat des de diferents àmbits. La literatura, com s'evidencia en *Noruega*, de Rafa Lahuerta, ha estat una eina per explorar aquests canvis i plantejar preguntes sobre el futur de la ciutat com a destinació turística. Aquesta novel·la, juntament amb altres novel·les ambientades a València, configuren la ruta literària «De l'antiturisme a la globalització», que mostra l'impacte de la turistificació i la pèrdua dels trets genuïns.
Paraules clau: turisme, ruta literària, turistificació, València, antiturisme.

Touristification in Valencia. *Noruega* and other literary views

Abstract: This article discusses the transformation of Valencia, a city that has become a top tourist destination, which has led to changes in its urban landscape and local community. Starting with the concept of "antiturism", it analyzes how the process of touristification has manifested in the city from various perspectives. Literature, as exemplified

Compàs d'amalgama, ISSN 2696-0982 / e-ISSN 2696-1008, abril 2024, núm. 9, pp. 27-31. DOI: 10.1344/Compas.2024.9.6
Data de recepció: 10-10-2023. Data d'acceptació: 27-11-2023.

Llicència CC BY-NC-ND. © Compàs d'amalgama, 2024.

* Alexandre Bataller Català és professor titular del Departament de Didàctica de la Llengua i la Literatura de la Universitat de València. Coordina el grup de recerca Geografies Literàries. Ha publicat treballs sobre plurilingüisme, didàctica de la poesia i literatura popular oral i investiga sobre espai i territori en educació literària, amb l'ús de rutes literàries i, especialment, de les noves tecnologies. ORCID: 0000-0003-1731-7592.

Julieta Torrents Sunyol és investigadora postdoctoral Margarita Salas. Forma part dels grups de recerca Poció (Poesia, Art i Educació) de la Universitat de Barcelona i Geografies Literàries de la Universitat de València. Les seves línies d'investigació versen sobre l'educació poètica, especialment la poesia experimental, la creativitat, les geografies literàries des del món educatiu i la literatura popular. ORCID: 0000-0003-1280-3268.

by Rafa Lahuerta's *Noruega*, has been a tool to explore these changes and raise questions about the city's future as a tourist destination. This and other novels set in Valencia form a literary route "from antiturism to globalization", highlighting the impact of touristification and the loss of genuine characteristics.

Keywords: tourism, literary route, touristification, Valencia, antiturism.

València, «capital mundial de l'antiturisme»

Més que un moviment ben definit, l'antiturisme és sobretot una actitud intel·lectual. Tot i que el nombre de turistes ha augmentat a passos de gegant amb els anys, la pràctica del turisme no és universalment benvinguda. Les recerques destaquen els riscos que pot desencadenar alhora que insten la societat i les autoritats a prendre mesures efectives per controlar-lo i regular-lo (Aramberri, 2016).

La ciutat de València dels darrers anys del franquisme va ser proclamada «capital mundial de l'antiturisme» pel crític britànic Kenneth Tynan,¹ que va visitar València des del 1951, en l'article «The judicious observer will be disgusted», publicat en la revista literària *The New Yorker* el 1970, un text provocador i colpidor traduït al castellà el 1978 i al català el 2021. La seua percepció sobre els valencians destacava el seu desdeny cap als visitants. Sembla, escriu, que «es desviuen per desanimar el turisme» (Tynan, 2021, p. 59). Conclou de forma taxativa:

És, espere, una ciutat massa perversa i antiestètica per a figurar mai en la ruta turística regular. Em dic a mi mateix que la gent no està preparada per a ella (definitivament la ciutat no està preparada per a ells), però puc estar equivocat. Pot ocórrer que pel simple acte de declarar València perfecta per a l'antiturisme, estic aruïnant-la per als antituristes (Tynan, 2021, p. 101).

La transformació de València en un destí turístic

S'ha assenyalat (Prytherch i Boira, 2009) que la tercera ciutat més gran de l'Estat, amb una població de residents dins d'una àrea metropolitana de més d'1,5

milions d'habitants ha rebut una escassa atenció externa, tot i que aquella «capital mundial de l'antiturisme» ha esdevingut un centre cultural i econòmic mediterrani i una destinació de primer ordre per als visitants estrangers. Amb dades del curs 2022-2023, en l'àmbit universitari, la Universitat de València és la primera de tot Europa en recepció d'estudiants Erasmus. Amb la Universitat Politècnica de València, sumen vora 6.000 estudiants que han triat València. Vivim ara el temps de l'èxit turístic de la ciutat. Com a mostra, la revista *Forbes*, el novembre del 2022, va triar València com la millor ciutat del món per viure-hi, per la seua qualitat de vida (Begley, 2022).

La metamorfosi de la ciutat s'ha fet visible en el seu paisatge canviant, plasmat en el monumental complex cultural i lúdic de la Ciutat de les Arts i les Ciències i en la creixent gentrificació i turistificació del centre de la ciutat. L'any 1981, 35.415 habitants vivien al districte de Ciutat Vella, mentre que el 2007 només en quedaven 25.368, xifra que arribà als 27.983 l'any 2022. L'any 1992, la ciutat de València no superava els 400.000 turistes, mentre que l'any 2007 ja va tenir dos milions de visitants, que van créixer fins als tres milions l'any 2019. Avui dia, passada la pandèmia, les dades van en augment i mostren la consolidació de València com a destí turístic urbà.

En els anys seixanta, la ciutat de València sí que feia bo el diagnòstic antiturístic de Tynan (1970), per la proliferació de símbols festius buits (taronges, baraca, falles, clima i paella), la destrucció creixent del patrimoni, que en feien un destí turístic de pas, una ciutat que podia visitar-se en poques hores (Obiol, 2009). Els canvis operats amb el canvi de segle, amb la creació de la Ciutat de les Arts i les Ciències, i els esdeveniments esportius internacionals —XXXII America's Cup (2007), GP d'Europa d'Automobilisme (2008-2015)— marquen el canvi de rumb: «el tránsito desde una ciudad con turismo a un destino multiproducto o con turismo metropolitano» (Obiol, 2009, p. 103).

Els estudis confirmen el canvi operat en la política turística dels anys noranta, basat en un *re-imageneering* construït des de dalt que reinterpreta la ciutat tant per a turistes com per a residents. El tombant de se-

¹ Kenneth Tynan va néixer a Birmingham (Regne Unit) el 1927 i va morir a Santa Monica (Califòrnia, EUA) el 1980. Cèlebre crític teatral, format en l'elitista Magdalen College d'Oxford, va publicar regularment en capçaleres d'enorme prestigi, com *The Observer*, de Londres, o *The New Yorker*, de Nova York. És l'autor de la comèdia musical *Oh Calcutta!*, estrenada a Broadway amb un gran èxit. Tynan era amic de grans personalitats del món del teatre, del cinema i de la literatura del seu temps, com Orson Welles, Marlene Dietrich, Ernest Hemingway o Tennessee Williams. Ideològicament situat en l'esquerra, va intervenir en els grans debats de l'època: des de la revolució cubana fins al pacifisme o la lluita contra el racisme als Estats Units.

gle és el moment d'aquest canvi de rumb, amb la preeminència de la Ciutat de les Arts i les Ciències, la nova icona turística, paisatgística i monumental, que vulgaritza les altres imatges i marques de la ciutat, per acabar «convirtiendo a sus habitantes en poco más que espectadores de su panorama turístico» (Puche, Obiol, 2011, p. 206).

La gentrificació turística de València

La «gentrificació turística» ha estat definida com la conversió de determinades zones urbanes en enclavaments turístics segregats i orientats al consum (Cocola-Gant, 2018). Els centres de les ciutats, associats a l'autenticitat i amb un alt valor històric, cultural i patrimonial, acaben sent mercantilitzats simbòlicament. Un cas estudiat és el del boom immobiliari del centre històric de Palma i de les polítiques neoliberals que el van alimentar (Franquesa, 2013) i, també, el de València (Santamarina i Ruiz, 2013). Determinats entorns històrics pateixen dinàmiques d'estetització, tematització i mercantilització, amb l'objectiu de convertir-los en escenaris que funcionen com a parcs temàtics per al consum turístic, en un procés de «disneyficació». El paisatge de la ciutat esdevé una mercaderia. En aquest procés, el patrimoni acaba deslligant-se del context i de les relacions i usos socials que el doten de sentit. Emergeixen, aleshores, vells problemes socials, com la gentrificació, la turistificació del centre, l'explotació laboral i l'impacte ambiental. L'economia hi té a veure: Uber, Airbnb o Deliveroo han començat a canviar les condicions d'habitatge, laborals i de mobilitat, com demostren els recents estudis aplicats al cas valencià (Romero, 2018).

La plataforma Veïnat en perill d'extinció, que en gener de 2018 va publicar el manifest titulat «Mesures per a lluitar contra la turistificació en Ciutat Vella» i accions com la protesta «Ciutat Vella no està en venda», que denuncia els efectes provocats per la turistificació, han estat estudiades per Fioravanti (2022). Les accions del moviment han estat orientades a disputar el relat sobre el turisme com una font de riquesa inqüestionable i, en una segona etapa, a desenvolupar estratègies de contenció dels efectes de la turistificació, amb exigències sobre la regulació dels allotjaments turístics. Com s'ha estudiat (Cocola-Gant, 2018) i comprovem en el cas de València, els impactes negatius dels apartaments turístics provoquen l'expulsió del veïnat, la transformació del comerç local, la privatització i saturació de l'espai públic, el deteriorament de la convivència i la ruptura dels sentits de lloc.

Noruega, la novel·la de la destrucció de la memòria urbana

S'ha definit la *Noruega*, de Rafa Lahuerta —un fenomen literari, amb més de 20.000 llibres venuts i una traducció en castellà—, com la gran novel·la de València, la cartografia sentimental de la ciutat devastada dels anys vuitanta. Una història que, a més del narrador i la seua família, fa protagonista els carrers de Ciutat Vella, el barri degradat per l'abandó primer i la globalització, les franquícies i el turisme de masses després. Una València sòrdida, desarticulada, però també genuïna. Una València que ja no existeix, convertida en un espai turistitzat, intercanviable amb el de moltes altres ciutats. El crític Enric Sòria (2021) incideix en la idea de plany de la ciutat desapareguda:

El principal encert de *Noruega*, la primera i molt ambiciosa novel·la en català de Rafa Lahuerta, és fer-ne protagonista just aquesta ciutat agònica, donar veu a la memòria del seu oblit. I això, ho fa esplèndidament. Dir que és un homenatge a la València extinta es quedaria molt curt. És un plany fúnebre, un panegíric fervent, i també el detallat testimoniatge d'un procés letal, a més d'una reflexió molt penetrant sobre les causes, les circumstàncies i la vivència d'aquesta extinció.

A la mateixa novel·la es fan evidents les decisions del poder econòmic com a responsables dels efectes indesitjats de la gentrificació turística:

L'imaginari urbà va sucumbir a la dinàmica uniformitzadora del turisme de masses i les seues cadenes. Batejar-lo com a indefugible motor econòmic va ser un gran colp d'efecte per a silenciar els dissidents. És l'economia, estúpids, és l'economia. La llei del capitalisme salvatge es va convertir en el gran cervell de la convivència organitzada (Lahuerta, 2020, p. 49).

S'hi reivindica, de forma elegíaca, una ciutat encara sense turistes —«S'hi palpa una enyorança indissimulada de la ciutat "antitúristica" que el crític teatral britànic Kenneth Tynan va descriure» (Maceda, 2021)—, lluminosa en la seua decadència:

En agost de 1984 València era una ciutat sense turistes, condemnada a l'ostracisme dels manuals i la penombra literària. Com a destí improbable no admetia comparació: era la gran joia oculta del Mediterrani, un calze clandestí. Coronar el seu misteri exigia desaprendre totes les paraules de la tribu, administrar amb paciència l'efecte lisèrgic de les seues ruïnes, assolir una muralla de tòpics. Des de la perifèria sostenia el caràcter neuròtic de les ciutats inacabades que no es reconeixen davant l'espill. La seua decadència no procedia de la melancolia, sinó de l'esclat de la llum. L'excés de llum

ocultava les ferides i les amagava darrere d'un teló de fem. Amb el fem es mantenia el cinturó d'horta que abocava el mite de l'opulència. L'opulència era la falla de l'haca i la Carlota, un ensomni recurrent que nodria en sordina la fràgil epopeia d'un *regionalismo bien entendido* que no anava més enllà de lacrimògens versos fallers (Lahuerta, 2020, p. 21).

Noruega ha estat estudiada, també, des d'un punt de vista sociològic, des la connexió entre l'enfonsament del centre urbà i el personal (García Pilán, 2022). En molts passatges de la novel·la es denuncia la desaparició d'un paisatge urbà físic, amb edificis enderrocats, i social, amb comerços que acaben tancant:

Durant aquell període —parle de mitjans dels anys 80— la Ciutat Vella encara no era un decorat de guerra esguitat de solars, però la poteta de la decadència s'aguaitava feroç. [...] Les ruïnes estaven en el seu esplendor efímer però colossal. A poc a poc desaparegueren les lleteries, els ultramarins, les carboneries, les ferreteries, les merceries, molts tallers, alguns obradors de pa, no poques carnisseries. Vivíem instal·lats en la tensa vespra dels enderrocs. Això recorde, l'estrepit de la seva caiguda en el cor de la ciutat. La sensibilitat i la memòria eren conceptes aniquilats. No hi havia plusvàlua en la rehabilitació del laberint. En nom d'allò etern es mutilaren les empremtes d'allò memorable. No sé si hi havia alternativa. Desconec les claus que permetien que una societat encerte en les seues decisions patrimonials. [...] Gràcies al iao i a la seua exigència no vaig fer costum d'allò quotidià. Ja s'encarregava ell d'obligar-me a vore tot el que passava. En eixe sentit, créixer entre pisos abandonats i finques a punt d'assolar-se fou un aprenentatge superior (Lahuerta, 2020, p. 78).

«De l'antiturisme a la globalització»: una ruta literària

Dins el context del IV Congrés Geografies Literàries, tinguérem ocasió de passejar per la ciutat amb una mirada literària, seguint un recorregut literari que relacionava *Noruega* amb altres novel·les ambientades en la ciutat de València i que anomenàrem «De l'antiturisme a la globalització».²

Amb l'anàlisi de la ruta literària podem fer una aproximació a l'impacte que ha generat la turistifica-

ció en una ciutat que, de mica en mica, ha anat perdent els trets genuïns, aquells que configuren el caràcter singular de cada lloc. Les obres literàries que cartografien l'entramat i la història de la ciutat són testimonis d'aquests canvis.

Amb un itinerari que tenia l'inici en les portes de Quart i la fi en la Universitat, al carrer la Nau, en tres grups i guies en tres llengües (català, castellà i anglès), la ruta aportava, a més de fragments de *Noruega*, uns altres textos narratius que reflecteixen aquests canvis esdevinguts en la ciutat de València, que han acabat per convertir els valencians, com explica Joan Francesc Mira (2008, p. 237), en «turistes en la seua pròpia casa». I, també, parades puntuals en espais que visibilitzen un canvi de paisatge lingüístic, on el castellà i l'anglès cada vegada ocupen més espai públic i on la presència del valencià és més residual. Un exemple és l'edifici de l'antic València Cinema, al carrer Quart, que fou un referent del teatre independent i antifranquista dels anys setanta, convertit actualment en la seu de la universitat italiana LABA (Libera Accademia di Belle Arti): LABA Valencia, School of Art Design and New Media, especialitzada en disseny, art, multimèdia, cinema i espectacle, amb tota la retolació exterior en anglès, com en tants altres casos.

A *Per qui toquen les campanes* d'Ernest Hemingway, el qual va visitar València en diverses ocasions, hi conversen dos personatges sobre el caràcter ambivalent de la ciutat, entre la percepció de la manca d'hospitalitat i el gaudi del clima, del menjar i del bullici:

- No em va agradar València.
 - Per què no? —inquirí ella, estrenyent de nou el braç a en Robert Jordan—. Per què no et va agradar?
 - La gent és mal educada i jo no els entenien. Només sabien dir-se xe els uns als altres!
 - I ells t'entenien, a tu? —li preguntà la Maria.
 - Feien veure que no —contestà en Fernando.
- (Hemingway, 1971)

El que segurament no podia preveure l'escriptor americà és que anys més tard, quan la ciutat ja està tota reconfigurada per rebre els turistes, els mateixos habitants que havien concebut l'arribada del turisme com una oportunitat per al progrés de la ciutat, es troben que queda inundada i els efectes no són tan positius com esperaven, com mostra una novel·la recent:

Los turistas que visitaban la ciudad eran cada vez más numerosos y eso, que hasta aquel momento les había parecido hasta agradable, empezaba a antojárselos espantoso ahora que sus nervios estaban más a flor de piel. Se decidieron por una de las terrazas que ofrecían los bares de la plaza del Miracle del Mocadoret. [...] Valencia

² Es poden visionar dos vídeos sobre aquesta ruta literària, guiada en tres llengües, a SFPIE UV (2023). Els textos de la ruta literària poden descarregar-se des de la web del congrés: https://www.uv.es/geolit/Descargas/Congres/Rutes/Ruta%20oliter%C3%A0ria%20Antiturisme_VAL.pdf.

pugnaba por no perder su aureola agrícola, la llamada popular de sus ancestros. Se enorgullecía de su origen rural, de sus modismos lingüísticos, de las costumbres que se resistían a desaparecer. Era una extraña ciudad, donde modernización y corrupción habían ido de la mano en el pasado reciente (Giménez Bartlett, 2022).

Conclusió

Els inconvenients del pas de la ciutat sense turistes a la ciutat turistitzada afecten la composició social i urbana, amb una gentrificació que ha segregat la memòria de la ciutat, com denuncia *Noruega*, i com ja constatava fa uns anys Gustau Muñoz:

València, és veritat, no havia estat mai una ciutat turística, ben bé al contrari. Era una activa ciutat mercantil i industrial, estretament lligada a l'horta circumdant, una ciutat-mercat per a un hinterland molt extens, però amb una forta vida pròpia. El turisme urbà és recent. I el turisme massiu que ara comença a proliferar, encara més. València ja no és la capital mundial de l'antiturisme. Però caldria sospesar si això serà un gran avantatge, i si se'n poden evitar els inconvenients (Muñoz, 2017).

Potser, un element per incorporar i contrastar amb l'elogiosa visió internacional que recau sobre la ciutat com a destí turístic urbà (O'Sullivan, 2022) és la mateixa literatura, que ha sabut narrar i posar en evidència els seus canvis, transformada en una opció turística i educativa, sota el paraigua del turisme literari. Com afirmen Quinteiro i Baleiro (2019), aquesta és una forma sostenible de turisme, que no té cap impacte negatiu en els llocs i les comunitats visitades i que, al contrari, contribueix al seu desenvolupament i visibilitat.

Bibliografia

- Aramberri, J. 2016. «Anti-tourism». Dins: *Encyclopedia of tourism*, eds. J. Jafari, H. Xiao. Cham: Springer. https://doi.org/10.1007/978-3-319-01384-8_508.
- Begley, Laura. 2022. «Ranked: The world's 20 best cities to live in 2022 (you won't believe what won in the U.S.)». *Forbes*. 29 de novembre de 2022. <https://www.forbes.com/sites/laurabegleybloom/2022/11/29/ranked-the-worlds-20-best-cities-to-live-you-wont-believe-what-won-in-the-us/?sh=36b2930ff925>.
- Cocola-Gant, Agustín. 2018. «Tourism gentrification». Dins: *Handbook of gentrification studies*, eds. L. Lees, M. Phillips. Cheltenham i Northampton: Edward Elgar Publishing, pp. 281-293.
- Fioravanti, Hernán. 2022. *La destrucción creativa de Velluters: urbanismo neoliberal, gentrificación y turistificación en un barrio de Valencia*. Madrid: CSIC.

- Franquesa, Jaume. 2013. *Urbanismo neoliberal, negocio inmobiliario y vida vecinal. El caso de Palma*. Barcelona: Icaria.
- García Pilán, Pedro. 2022. «Barrios hundidos, pactos fáusticos y pirotecnias salvajes: desplazamientos y conflictos en la ciudad de Valencia desde tres novelas». *Artifara, revista de lenguas y literaturas ibéricas y latinoamericanas*, 22.2, pp. 301-327.
- Giménez Bartlett, Alicia. 2022. *La presidenta*. Barcelona: Penguin Random House.
- Hemingway, Ernest. 1971. *Per qui toquen les campanes*. Barcelona: Proa.
- Lahuerta, Rafa. 2020. *Noruega*. València: Drassana.
- Maceda, Víctor. 2021. «Noruega, la València descongelada». *El Temps*, 1914. 15 de febrer de 2021. <https://www.eltiempo.cat/article/12783/noruega-la-valencia-descongelada>.
- Mira, Joan F. 2008. *El professor d'història*. Barcelona: Proa.
- Muñoz, Gustau. 2017. «Quan València era la capital mundial de l'antiturisme». *Eldiario.es*. 7 de juliol de 2017.
- O'Sullivan, Mary. 2022. «Vibrant Valencia is the holy grail of city breaks». *Irish Independent*. 9 de gener de 2022. <https://www.independent.ie/life/travel/europe/vibrant-valencia-is-the-holy-grail-of-city-breaks/41216126.html>.
- Obiol, Emilio M. 2009. «Geografía del turismo en Valencia. Notas históricas. Los fundamentos del desarrollo turístico». Dins: *La ciudad de Valencia. Historia, geografía y arte* (vol. 2). València: Universitat de València, pp. 91-103.
- Prytherch, David L., Boira, Josep Vicent. 2009. «City profile: Valencia». *Cities*, 2(26), pp. 103-115.
- Puche, M. Carmen, Obiol, Emilio M. 2011. «Procesos de re-imaginación turística». *Cuadernos de Turismo*, 28, pp. 191-214.
- Quinteiro, Sílvia, Baleiro, Rita. 2019. *Estudos em literatura e turismo: conceitos fundamentais*. Lisboa: Universidade de Lisboa – CEC.
- Romero, Luis del. 2018. «Touristification, sharing economies and the new geography of urban conflicts». *Urban Science*, 2(4), 104, pp. 1-17.
- Santamarina, Beatriz, Ruiz, Miquel À. 2013. «La Valencia bipolar y trepidante. Discursos y representaciones sobre la transformación urbana». Dins: *La ciudad pervertida. Una mirada sobre la Valencia global*, ed. J. Cucó. Barcelona: Anthropos.
- SFPIE UV. 2023. *Ruta literària: València, de l'antiturisme a la globalització*. Primera part: https://www.youtube.com/watch?v=gSen2953t_o. Segona part: <https://www.youtube.com/watch?v=pss4gVUYuzc&t=9s>
- Sòria, Enric. 2021. «La ciutat reviscuda». *L'Avenç*, 479, p. 51.
- Tynan, Kenneth. 1970. «The judicious observer will be disgusted». *The New Yorker*, 25 de juliol de 1970.
- 1979. *La pornografía, Valencia, Lenny, Polanski y otros entusiasmos*. Barcelona: Anagrama.
- 2021. *València, capital mundial de l'antiturisme*. València: Companyia Austrohongaresa de Vapors.